

Відгук
офіційного опонента на кваліфікаційну наукову працю
Лугової Марії Сергіївни,
виконану на тему «Філософсько-антропологічна інтерпретація дитини і світу
дитинства» та подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі
знань 03 «Гуманітарні науки» зі спеціальності
033 «Філософія»

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Актуальність теми дисертації Лугової Марії Сергіївни «Філософсько-антропологічна інтерпретація дитини і світу дитинства» зумовлена переосмисленням ролі і статусу дитини в сучасній цивілізації. У сучасному соціокультурному просторі здебільшого спостерігається зміна ціннісних орієнтацій, коли зв'язок поколінь почав розглядатися не лише за принципом «вертикалі», який передбачає виховання з дітей майбутніх дорослих, але і за принципом «горизонталі», коли дитина виступає самодостатньою суспільною одиницею, з якою необхідно вибудовувати конструктивний діалог. Світова, зокрема українська, спільнота, змушена усвідомлювати, що соціалізацію сучасного покоління дітей неможливо спланувати навіть на невеликий проміжок часу, як і спрогнозувати результати виховання. Проблема конструктивної взаємодії між дорослими та дітьми давно вийшла за межі педагогіки і стала об'єктом дослідження психології, соціології, культурології, юриспруденції та інших соціогуманітарних дисциплін. Проте саме в межах філософії можливо не лише поставити питання про механізми даної взаємодії, але і визначити світ дитини як самоактуалізоване буття з власними характеристиками та інтенціями, а не лише як перехідний період до світу дорослих. Лише в процесі осмислення світу дитини та світу дорослого як самодостатньо конституюваних феноменів можливо вирішити актуальні проблеми, пов'язані з конфліктом поколінь.

Актуальність обраної теми обґрунтовується і самим автором, адже саме в межах філософського дослідження можливий аналіз феномену дитинства як період неповторної креативності та уяви, що відкриває унікальні можливості для осмислення людського досвіду та реалізації потенціалу особистості (стор.18). Також автор обґрунтовує актуальність та доцільність філософсько-антропологічної

інтерпретації дитини та дитинства як можливості для більше детального дослідження детермінуючих процесів всередині кожного маленького «я» в контексті аналізу суспільних процесів в історичній ретроспективі (стор.18). Неможливо зрозуміти динаміку суспільних змін без побудови площини комунікації з майбутнім поколінням, що неможливо без надання феномену дитинства онтологічного статусу.

Актуальною проблематика світу дитинства постає і в контексті розвитку суспільства в умовах воєнного стану. Діти виступають найуразливішою верствою населення (стор.18). Автор зазначає, що саме в цьому контексті важливо розкрити екзистенціальні, правові, морально-етичні особливості нової реальності для світу дитинства.

Отже, подане дисертаційне дослідження є актуальним як для філософської науки, так і для інших галузей соціогуманітарного знання, і результати дослідження можуть бути в подальшому успішно використані як в межах теоретичного наукового дискурсу, так і в суспільно-практичній діяльності.

Зв'язок з науковими програмами, темами. Дисертаційне дослідження здійснене в межах комплексної теми кафедри філософії ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку XXI століття, підтема «Філософія освіти та духовне оновлення українського суспільства» (0122U201196 від 26.10.2022 року)

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукові положення та висновки, сформульовані в дисертації, відповідають нормативно встановленим вимогам Міністерства освіти і науки України щодо такого виду досліджень, мають достатній теоретико-методологічний та емпіричний рівень обґрунтування. Це підтверджується використанням потужної джерельної бази за темою дисертації, яку становлять праці українських та зарубіжних учених, матеріали вітчизняних та міжнародних конференцій, матеріали мережі Інтернет тощо. Список використаних джерел складає 189 найменувань.

Структура дисертаційної роботи чітко відповідає поставленим меті і завданням дослідження, чітко окреслений об'єкт і предмет. Використаний

методологічний інструментарій дає можливість вирішити всі поставлені завдання і в повній мірі визначити наукову новизну дисертаційного дослідження. Здобувач вдало використав як загальнотеоретичні методи та підходи (аналізу і синтезу, діалектичний, герменевтичний і т.д.), так і методи емпіричного рівня (кейс-стаді, моделювання і т.д.)

Дисертація складається з трьох розділів, які логічно взаємопов'язані між собою.

Перший розділ «Теоретико-методологічні засади дослідження феноменів світу дитини і світу дитинства» присвячений розгляду понять «світ дитини» та «світ дитинства» у філософському дискурсі. Найбільш важливим, на нашу думку, є висновок, що дитина повинна сприйматися не як об'єкт соціалізації, кінцева мета якої є засвоєння моделей поведінки світу дорослих, а як світ «іншого». Дитина виступає як автономна екзистенція з власними буттєвими характеристиками, яка хоч і відрита для людського впливу, але часто виступає як «чужа», чим і можна пояснити високий рівень конфліктності між батьками і дітьми навіть у дитячому періоді. Цінним є підхід, де в процесі уточнення поняття «дитяча субкультура» пропонується тлумачення усвідомлення дитинства як субкультури, що дозволяє по-новому дивитися на освітні, правові, соціальні практики, які часто ігнорують суб'єктність дитини, намагаючись її «перевиховати» чи «виправити» (стор.35).

Історико-філософський аналіз підходів до визначення моделей дитинства, здійснений автором у підрозділі 1.2. «Еволюція уявлень про дитину та світ дитинства в історико-філософській та філософсько-антропологічній перспективах» також дає можливість виявити динаміку уявлень про дитинство від патерналістської концепції, коли дитина сприймалася лише як недосконалий дорослий, до сучасної гуманістичної, коли дитина і дорослий співіснують поряд. (стор.36-49)

Проте саме в підрозділі 1.3. «Дитина як межова форма буття» автор обґрунтовує дитину не просто як «чужу», з якою необхідно побудувати конструктивний діалог взаємодії, а як форму межового буття, коли дитина одночасно належить двом порядкам буття: вона ще глибоко вкорінена у природну стихію життя, але вже входить у символічний простір мови, норм і значень. (стор.50). Звертаючись

до концептуалізації досвіду філософської ембріології, автор обґрунтовує тезу, що розвиток дитини є продовженням ембріонального становлення проте у відкритому незахищеному просторі, що пояснює автономність дитячої екзистенції та підкреслює важливість розробки механізмів взаємодії світу дорослих із світом дітей (наприклад, через гру). (стор.52). Відкритість екзистенційного простору дитини, де немає високого рівня структурованості соціальними ролями, що є характерним для дорослого світу (стор.54) несе в собі нові можливості для побудови взаємодії дитини з дорослим, що, на нашу думку, може стати впливовим фактором на розвиток суспільства у майбутньому. Отже, висновок про дитинство як межову форму буття, обґрунтований автором, має високий евристичний потенціал та відкриває можливості для подальших наукових досліджень.

У другому розділі «Концептуалізація світу дитинства і дитячої субкультури» автор, обґрунтувавши вже у першому розділі тезу про дитинство як окрему субкультуру, розглядає світоглядні та соціокультурні передумови осмислення дитинства в суспільстві у філософському, правовому, соціальному, педагогічному контекстах. Проблема домашнього насилля, інклюзивної нетолерантності, впливу розвитку технологій та інші актуальні для світу дитинства проблеми, намагаються вирішуватися автором в контексті визначення варіативної моделі соціальних ролей: дитина-член сім'ї, дитина-учень, дитина-друг/подруга, дитина-гравець, дитина у праці, дитина-споживач культури та медіа, дитина-мандрівник, дитина у природньому середовищі, дитина-творець. (стор.76). Кожна з зазначених ролей розкривається крізь призму унікальності світу дитини, яка визначається в процесі взаємодії із світом дорослих. Дуже важливим, на нашу думку, є висновок, що вразливість дитини обґрунтовується не недосконалістю розвитку дитини, у порівнянні із дорослим. На думку автора вразливість є базовою антропологічною характеристикою, яка як у дорослих, так і у дітей долається за допомогою суспільного визнання і захисту. Даний висновок, на нашу думку, має потенціал до подальшої практичної реалізації, зокрема необхідності світової спільноти подивитися на проблему вразливості та незахищеності не лише як на проміжний

етап дитинства, а як на необхідність подолання вразливості на всіх етапах розвитку особистості.

Надзвичайно цінним у дисертаційному дослідженні є висновок, що міждисциплінарний підхід дає можливість глибше усвідомити, як у межах дитячого досвіду поєднуються пізнавальні, емоційні та ціннісні компоненти, визначаючи своєрідність світосприйняття та способів дії дитини. (стор.100). В епоху світових криз, вплив яких українське суспільство в повній мірі відчуло на собі, надзвичайно важливим є вміння дитини переживати власний досвід, вчитися на власних помилках, збагачувати світ емоцій, розширювати світ знань, а також рід інших важливих і значимих навичків, які дадуть можливість створити між поколіннями атмосферу продуктивної комунікації і колективно сприяти подоланню кризових явищ.

У третьому розділі «Дитина та дитинство як дійсність і рефлексія» автор прослідковує романтизацію образу дитини в світовій художній літературі та культурі, підкреслюючи її позитивні та негативні особливості. Під час аналізу тексту прослідковується різнобічна позиція автора щодо процесу романтизації образу дитинства, тобто, на наш погляд, автором підкреслюються як позитивні особливості (визначення щирості, відкритості, радості) дитячої романтизації, так і негативні (констатація егоїстичності, неповаги до однолітків, конфлікт з більш молодшим поколінням). Проте можна погодитися з автором, що надмірна романтизація може призвести до хибних висновків щодо сутності феномену дитинства та редукувати сутність дитини до об'єкта виховання та соціалізації.

Автор неодноразово зазначає, що в сучасному постсекулярному суспільстві діти нерідко можуть виступати як продовження життя дорослих, у роботі навіть використовується термін «аксесуар» (стор.185), що свідчить про домінування в багатьох аспектах товарно-фетишистського підходу у процесі виховання, що є, на думку автора, загрозою для втрати ідентичності дитини. (стор 186.)

Подальший аналіз феномену дитини в контексті аналізу історико-культурних моделей взаємин батьків і дітей (соціальне очікування батьків від дітей, підлаштування під державні стандарти, самопожертва матері, внутрішній світ

дитини під час війни) призвів до вагомого наукового висновку про «батьківський експеримент» (стор.170), який покликаний стати синтезом існуючих моделей виховання і визначає роль батьків не лише як інтерпретаторів світу дитини, а і морально відповідальних особистостей за майбутню взаємодію з дітьми.

Окремо варто зазначити, яким чином автор визначає буттєвий статус дитини під час війни, зокрема війни в Україні. Образ дитини виступає як жертви, яка може як пов'язана із смертю (загибель під час обстрілів, в результаті військових дій чи загостреної хвороби), так і з відчуттям страху та страждання (в результаті втрати близьких, вимушеної еміграції, зустрічі з ворогом). Безперечно можна підтримати думку автора, що образ дитини повинен трансформуватися у позитивний конструкт, який дасть можливість прагнути справедливого миру та уникнення несправедливої військової агресії.

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження.

Комплексне інтегроване дослідження різноманітних аспектів категорій «дитина», «дитинство», «світ дитини» та «світ дитинства» свідчить про високий рівень наукової новизни дисертаційної роботи. Використання ідей, підходів та концепцій інших авторів здійснено в контексті логіки розгортання авторського дослідження, результатом якого є оригінальні висновки та положення наукової новизни, здобуті автором самостійно.

Наукова новизна дисертаційного дослідження Лугової Марії Сергіївни полягає у тому, що вона є першим вітчизняним самостійним комплексним філософсько-антропологічним дослідженням світу дитинства як унікального буттєвого феномену, а не лише як перехідного етапу до дорослішання.

Найбільш важливе значення з теоретичної та практичної точок зору мають положення наукової новизни, що стосуються:

- концептуалізації всіх існуючих уявлень та теорій про дитину та світу дитинства з висновком про світ дитини як про «світ іншого» і про процес виховання не як перехід до дорослішання, а як переживання унікального екзистенційного досвіду;

- визначення дитини як межової форми буття, яка характеризується відкритістю та потенційно відкритістю до культурно-історичних трансформацій, та дорослого-інтерпретатора, який вибудовує комунікацію з дитиною за допомогою гри та сприяє формуванню соціальних ролей у дитини;

- обґрунтування ролі батьківського експерименту як єдино правильної моделі виховання, який враховуватиме результати міждисциплінарних підходів у процесі комунікації з дитиною як із світом «іншого», як представника окремої субкультури, яка має власну мову спілкування.

Перелік наукових результатів дослідження не вичерпується вище згаданими, проте на нашу думку, саме в даному аспекті можна прослідкувати беззаперечні докази наукової новизни дисертаційної роботи Лугової Марії Сергіївни.

Отже, пункти наукової новизни дисертаційного дослідження свідчать про високий науковий рівень виконаної роботи та самостійне здобуття автором висновків та результатів дослідження.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у використанні отриманих результатів наукового дослідження як у подальших цільових наукових дослідженнях у філософії, педагогіці, психології, соціології. Результати дисертаційного дослідження Лугової М.С. можуть бути впроваджені під час розробки програм виховання, соціалізації та корекції в дошкільних навчальних закладах, школах, органах соціальної опіки, психологічних соціальних службах та інших державних та приватних установах, які відіграють важливу роль у формуванні та розвитку дитини. Поняття «батьківського експерименту» відкриває нові можливості для розробки нових підходів до виховання та соціальної взаємодії з дитиною як на рівні сім'ї, так і на рівні формальних та неформальних колективів. Концепція філософської ембріології дає можливість поглибити дослідження феномену дитини та дитинства не лише в межах філософсько-антропологічних досліджень, але і може бути використана в педагогіці дошкільного та раннього шкільного віку, віковій психології, медичній психології та інших галузях, орієнтованих на дослідження людини як об'єкта.

Висновки та результати дисертаційного дослідження можуть бути впроваджені при розробці навчальних курсів в межах філософських, педагогічних, культурологічних, психологічних та соціологічних навчальних дисциплін.

Відповідність дисертації встановленим вимогам. Текст дисертації в повній мірі відповідає меті та дослідницьким завданням. Аналіз змісту опублікованої анотації засвідчує її відповідність ключовим положенням наукової новизни, викладеним у тексті дисертації і винесеним на захист. Анотація та текст дисертації оформлені відповідно до вимог «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами).

Матеріал викладений згідно наукового стилю, скомпонований за визначеною структурою та має чітку логіку викладу та високий ступінь обґрунтованості. Висновки дисертації відповідають змісту поставлених завдань дослідження.

Дисертація складається із вступу, трьох розділів, кожен з яких має по три чи чотири підрозділи, висновків, списку використаної літератури, який містить 189 позицій. Загальний обсяг роботи – 214 сторінок, із них 192 сторінки основного тексту.

Оформлення дисертації відповідає вимогам, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40. При написанні дисертаційної роботи автор дотримується вимог академічної доброчесності, про що свідчить аналіз тексту. У роботі подано посилання на відповідні джерела при використанні цитат, а також посилання на використані ідеї та розробки інших авторів. В роботі надано достовірну інформацію про результати на наукову новизну дисертаційного дослідження, використані методи дослідження і джерела інформації.

Повнота викладу наукових положень та висновків у наукових публікаціях. Головні ідеї та результати дисертаційного дослідження викладені автором у шести статтях у фахових виданнях України категорії Б; двох наукових працях, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації.

Зауваження та дискусійні положення щодо змісту дисертації. Відзначаючи високий рівень концептуального осмислення проблеми філософсько-антропологічної інтерпретації дитини і світу дитинства та позитивно оцінюючи результати і висновки, здійснені М.С. Луговою в ході наукового дослідження, вважаємо за необхідне висловити окремі зауваження та побажання.

По-перше, попри ґрунтовний аналіз категоріального ряду, представлений у підрозділі 1.1, вбачається за доцільне чіткіше диференціювати поняття «світ дитини» та «світ дитинства» саме в онтологічному вимірі. У тексті роботи ці терміни іноді використовуються як взаємозамінні, проте з позиції філософської антропології вони мають різне смислове навантаження: «світ дитини» як сфера індивідуального буття та «світ дитинства» як соціокультурний конструкт і простір колективного досвіду. Додаткове прояснення того, де пролягає межа між внутрішнім життєвим світом дитини та зовнішньою структурою дитинства, яку створює культура дорослих, дозволило б уникнути певної понятійної дифузії та додало б дослідженню більшої категоріальної стрункості.

По-друге, надзвичайно перспективний авторський концепт «батьківського експерименту», задекларований у науковій новизні, потребує більш розлогої текстової експлікації та теоретичного обґрунтування. Наразі цій оригінальній дефініції приділено недостатньо уваги в основному корпусі дисертації (лише декілька абзаців), тоді як її науковий потенціал вимагає значно глибшого аналізу. Таке нововведення потребує конкретизації через низку прикладів або розгортання в окремий підрозділ. Доречно було б розкрити «батьківський експеримент» не просто як вибір педагогічної методики, а як онтологічну відповідальність батьків за конструювання «життєвого світу» дитини. Більш детальний аналіз дозволив би з'ясувати межу між «усвідомленим розвитком» та маніпулятивним проектуванням долі дитини, що додало б роботі гострої етико-антропологічної дискусійності.

По-третє, потребує системної інтеграції у загальну концепцію роботи підрозділ 3.4, присвячений екзистенційним наслідкам воєнного досвіду. Визнаючи його високу актуальність, варто зауважити, що він виглядає дещо автономним стосовно загальної теоретичної канви роботи. Для посилення структурної цілісності

дисертації вбачається за доцільне системно інтегрувати тему воєнної травми у центральну філософську тезу автора про «дитину як межову форму буття» (обґрунтовану у підрозділі 1.3). Потребує розширення філософська рефлексія того, як саме екстремальні умови війни (ситуація межі, зустріч із небуттям) деформують або гранично загострюють «відкритість» дитини світові. Доречно було б проаналізувати, чи стає війна фактором передчасного «закриття» онтологічної межовості через вимушену дорослість, або ж, навпаки, вона фіксує дитину у стані перманентної екзистенційної незахищеності. Таке концептуальне поєднання травматичного досвіду з теорією межовості дозволило б підняти аналіз з рівня психолого-педагогічного опису на рівень високого філософського узагальнення, що відповідає об'єкту та предмету дослідження.

Офіційний опонент:

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри психології

Навчально-наукового Київського інституту

водного транспорту імені гетьмана

Петра Конашевича-Сагайдачного

Національного транспортного університету

Дар'я ПОГРІБНА

